

Demandes de noves estatalitats al segle XXI.

L'estat de la qüestió en la literatura acadèmica

Jaume López, Marc Sanjaume, Ivan Serrano

Durant el segle XX s'han produït tres grans onades de creació d'estats amb l'esfondrament dels imperis otomà i austrohongarès després de la Primera Guerra Mundial, amb els processos de descolonització en la segona meitat del segle, i per últim amb el col·lapse del règim soviètic a finals dels anys vuitanta. Per altra banda, a principis del segle XXI trobem demandes d'autogovern en estats consolidats d'Europa i l'Amèrica del Nord, algunes de les quals plantegen noves fórmules institucionals o, fins i tot, la creació de nous estats.

En aquest context, la consolidació de nous marcs institucionals supraestats, com per exemple la Unió Europea, planteja a més un escenari particular on aquestes demandes poden tenir uns costos d'oportunitat menors, tant pel fet que es poden canalitzar en noves institucions democràtiques d'àmbit més ampli al dels propis estats, com per l'estabilitat institucional que atorga un context internacional regulat. Si parlem en termes d'estatalitat (*statehood*) en un sentit ampli, aquestes demandes d'autogovern poden traduir-se en arranjaments institucionals diversos ja sigui a nivell intern, en el marc dels estats existents desenvolupant un ampli nivell d'autonomia, com a nivell extern, amb la

creació de nous estats independents en el marc de la Unió Europea o d'altres associacions polítiques. Tot plegat planteja la possibilitat de noves estatalitats en un entorn de xarxes polítiques, econòmiques i socials interdependents d'acord amb un món en què la globalització s'intensifica.

La teoria, a remolc de la realitat

A nivell teòric es pot dir que no existeix encara una teoria comprensiva de la creació d'estats que doni una resposta completa especialment als reptes contemporanis que es plantegen en la distribució territorial del poder i aquestes possibles noves vies d'estatalitat, sinó que s'han anat incorporant diversos factors i consideracions a mida que aquests entraven en el debat polític. Des de la perspectiva de la creació de nous estats, es pot dividir l'estudi sobre les secessions en dos grans àmbits:

- Un que analitza des del punt de vista normatiu la secessió (*com hauria de ser*): en quines circumstàncies i quin subjecte té dret per decidir constituir-se (*is entitled*) en estat indepen-

dent. Aquesta aproximació posa l'èmfasi en les secessions unilaterals com aquelles que són d'interès per la teoria, ja que el cas de secessions negociades amb l'estat matriu no presenten problemes normatius de fons.

- Un segon àmbit el representen, amb un punt de vista fonamentalment explicatiu, les teories que analitzen els processos de secessió que s'han produït i intenten trobar els factors i mecanismes causals que els generen.

Com s'explica la secessió? Primer pas, tensions centre-perifèria en la construcció dels estats

Des del punt de vista explicatiu, la literatura ha anat identificant elements diversos que poden explicar els processos de creació o de demanda d'estat. Cal distingir, d'entrada, tot i les possibles connexions, entre la literatura que s'ha centrat en explicar la creació històrica d'estats existents (*state-building*) i les seves estratègies de consolidació del seu poder intern (*nation-building*) i extern¹; d'aquelles obres que, tractant també sobre els elements de formació dels estats, han situat l'estudi en un marc més general d'anàlisi de les tendències d'integració i desintegració (o secessió) com a possibles generadores de noves estatalitats (amb fórmules diverses)².

En aquest segon sentit, analitzant el que podríem dir-ne forces centrífugues i centrípetes que afecten a les estructures dels estats trobem, de nou, dos tipus d'enfocaments: el diacrònic (que els estudis clàssics de Rokkan tan bé exemplifiquen) i el sincrònic (molt vinculat a una visió econòmica de l'estat, més actual i que tractarem més endavant). Ambdós tenen en comú l'anàlisi d'elements exògens al propi estat –podríem dir-ne situacionals, o contextuals en un sentit ampli– per a l'explicació de les possi-

bilitats i tendències cap a la integració o la desintegració.

Podem prendre l'estudi omnicomprensiu que ens ofereix l'obra de Rokkan (1975, 1983, 1999) com un referent de la perspectiva diacrònica. En la base de la seva obra trobem la seva coneguda utilització de les clivelles com a elements articuladors i constitutius de l'arena sociopolítica. Des d'aquests enfocament es poden entendre les democràcies actuals com el fruit d'unes tensions sociopolítiques bàsiques (clivelles) que podem dividir en dos grans àmbits: les provinents de la dimensió funcional (que s'expressa en les estructures organitzacionals) i les que surgeixen a l'entorn de la dimensió territorial que representa el sempre inestable equilibri entre el centre i la perifèria dels estats.

Per analitzar les tensions centre-perifèria, Rokkan adopta el marc teòric establert per Hirscham (1970) que distingeix entre les opcions de veu i sortida com a mecanismes de resolució de conflictes, i identifica els factors de lleialtat que poden reduir les opcions de sortida en favor de la veu. Per veu cal entendre tota mena d'iniciatives per fer arribar el descontent i les possibles demandes i definicions de solució

A NIVELL TEÒRIC ES POT DIR QUE NO EXISTEIX ENCARA UNA TEORIA COMPRENSIVA DE LA CREACIÓ D'ESTATS QUE DONI UNA RESPOSTA COMPLETA ESPECIALMENT ALS REPTES CONTEMPORANIS QUE ES PLANTEGEN EN LA DISTRIBUCIÓ TERRITORIAL DEL PODER

a l'esfera pública i negociadora. Per sortida cal entendre tant la sortida física (emigració, «el vot amb els peus», comprar més enllà de les fronteres), com organitzacional (cancelar militància, refusar ordres, canviar d'empresa), com la sortida institucional que suposa la secessió d'una part del territori de l'estat matriu. Per lleialtat, el conjunt de valors i actituds que contrapesant les opcions de sortida –en cas d'existir– faciliten la generació de veu en la resolució del conflicte.

1 Deixem de banda, en el present estudi, la literatura sobre formació d'estats durant l'Edat moderna. Per a una revisió clàssica vegeu Tilly (1975).

2 La tendència cap a la desintegració pot materialitzar-se en forma de creació de nous estats, però també de fórmules de compartició de la sobirania diverses (federalismes i els seus derivats).

En la recerca d'elements que redueixen les possibilitats de sortida i que enforteixen la lleialtat la construcció dels estat s'ha desplegat en tres ordres diferents associats tant a l'*state-*

lleia del sociòleg Parsons (força, economia, llei i cultura).

Així, la generació de nous estats o noves fórmules d'estatalitat les podem vincular a les opcions de sortida, en tant que factors de desintegració. El quadre 1 pot presentar-se com un resum general de les tesis de Rokkan sobre la qüestió. Com més es donin els factors de sortida i menys els de veu i lleialtat més possibilitats hi haurà de generació de noves demandes d'estatalitat i, a l'extrem, de creació de nous estats.

(quadre 1)

A NIVELL EXPLICATIU, LA LITE-RATURA HA ANAT IDENTIFICANT ELEMENTS DIVERSOS QUE PODEN EXPLICAR ELS PROCESSOS DE CREACIÓ O DE DEMANDA D'ESTAT

building com al *nation-building*: la centralització política, la integració econòmica i la estandarització cultural. Però malgrat aquests objectius la tensió centre-perifèria segueix latent en aquells casos on les perifèries mantenen uns nivells alts de diferenciació funcional i d'independència del centre, i els processos d'estandarització i *nation-building* no han resultat exitosos. Les possibilitats, aleshores, que el conflicte s'orienti més cap a la veu (i la lleialtat) o la sortida depenen, en la perspectiva de Rokkan, de la situació establerta en quatre àmbits funcionals diferents que man-

El nou context de la globalització: la pèrdua de pes dels estats nació i la mida dels estats com equilibri

En l'anàlisi de les variables contextuals que incideixen sobre les condicions que, en terminologia de Hirscham-Rokkan agrupem sota la denominació de «sortida (*exit*)», sens dubte el desenvolupament de la globalització ha marcat canvis importants. L'obertura de les economies i la seva integració en mercats amplis, fins i tot

quadre 1

Balança centre-perifèria	Segments funcionals			
	Força	Economia	Llei	Cultura
Variables de veu (Voice) Factors d'integració	Força de les agències extractives de recursos (Debilitat de l'oposició a aquestes agències)	Concentració dels recursos primaris (Baix nivell d'autonomia de la xarxa de ciutats)	Fort abast de la llei central imposada sobre les tradicions legals locals/regionals (Inexistència/inaplicabilitat de codis legals locals/regionals)	Unificació i generació d'una llengua territorial única. Força de les agències estandaritzadores. (Debilitat de l'oposició a aquestes agències)
Variables de sortida (Exit) Factors de desintegració	Equilibri entre recursos interns i externs d'agències militars (aliances externes)	Xarxa oberta (transfronterera) d'intercanvi entre ciutats	Distinció o compartició del sistema legal territorial (diferent del central)	Distinció o compartició d'estandards religiosos o lingüístics. Diferenciació d'institucions (religioses i seculars) obertes a la influència exterior
Variables de lleialtat Factors de <i>system-building</i>	Penetració: <i>State-building stricto sensu</i>	Estandarització: <i>Nation-building</i>	Igualació de drets de participació: ciutadania política	Redistribució de recursos/beneficis: ciutadania social

amb monedes comunes (com és el cas de la Unió Europea), i la reducció de les amenaces exteriors per part d'estats individuals constitueixen el nou escenari en el que s'ha plantejat, en termes econòmics, la superació de l'estat com a agent econòmic eficient i la tendència cap a la seva desintegració a favor de regions supranacionals més àmplies³.

La literatura sobre els efectes de la superació de l'època westfaliana, tant des d'un punt de vista explicatiu (els subjectes de sobirania ja no són

LES TEORIES EXPLICATIVES ESPECÍFIQUES SOBRE LA SECESSIÓ SOLEN SER ESCASSES I PRESENTAR-SE SOTA ALTRES EPÍGRAFS COM EL DE TEORIES DE CONFLICTES ÈTNICS O NACIONALISME

els estats) com normatiu (no convé que ho siguin, en tant, que aquestes estructures ja no resulten eficients en la recerca dels objectius que tradicionalment se l'imputaven) pot ser representada per l'obra de Ohmae (2009) i les seves reflexions sobre l'impacte de la globalització a través de les transformacions experimentades per les 4 «i»: indústria, inversió, individus, i informació. En aquest nou escenari, les tendències centrífugues van de la mà de l'establiment d'economies regionals que alguns han anomenat estats regió⁴ i d'altres megaregions (Florida, 2009).

Esperonats també pel nou context global però amb una motivació més politològica (tot i el llenguatge econòmic emprat) cal destacar el protagonisme que darrerament han aconseguit les teories que han centrat el debat en termes de la mida òptima que els estats haurien de tenir per tal de poder optimitzar el benestar dels seus ciutadans, entenent que les dimensions estatals responen a un *trade-off* entre els beneficis de les

economies d'escala i els costos polítics derivats de l'heterogeneïtat de preferències. Amb aquesta visió es pot plantejar tant l'anàlisi explicativa dels estats existents com a resultat de la fixació d'un d'aquests equilibris en un moment donat de la història, com una anàlisi més en clau normativa sobre quin podria ser un nou acord institucional Pareto superior a l'actual. En aquest marc poden citar-se els treballs de Friedman (1977), Wittman (1991 i 2000), els articles unificats en el llibre d'Alesina i Spolaore (2003), i Colomer (2006).

Les tesis d'Alesina i Spolaore (2003) ens poden servir d'exemple. Aquests autors defensen que l'heterogeneïtat de les preferències, directament proporcional a les dimensions d'un estat, tendeix a ocasionar costos polítics i econòmics que es canvien pels beneficis de la mida, els avantatges associats a les economies d'escala en la provisió de béns i polítiques públiques. Aquest punt d'equilibri es va modificant segons varien aquests costos, als que cal sumar els costos d'oportunitat associats a no adoptar altres fórmules institucionals.

L'acord institucional existent haurà d'intentar compensar la tendència cap a la secessió dels individus de regions distants en preferències a les del govern, considerant que la secessió és subòptima en termes d'economia d'escala tant per l'estat matriu com per a un possible nou estat. Aquestes economies d'escala, però, es poden aconseguir cada vegada més fora de l'estat, tant des d'un punt de vista econòmic en el context de l'economia global, com des d'un punt de vista polític (protecció) en el marc d'entitats supraestatals (UE, etc.).

Com més integració econòmica i lliure comerç, i més estabilitat internacional (menys necessitats defensives) més gran és la tendència –que caldrà compensar– cap a la generació d'estats amb preferències més homogènies i, per tant, de mida més petita. Aquestes circumstàncies han fet que, com exposa Colomer (2006), el nombre d'estats existents hagi passat de 50, a principis del segle XX, a 200, a principis del XXI, de mida cada vegada més petita, i que avui existeixin més de 500 entitats amb govern i assemblees legislatives i algun tipus de sobirania.

3 Aplicant una perspectiva d'anàlisi propera a Rokkan-Hirschman per analitzar la situació de la Unió Europea veig Bartolini (2004, 2005).

4 Estat regió (Ohmae, 1999): àrea (sovint transfronterera) desenvolupada entorn d'un centre econòmic regional amb una població que va d'uns quants milions a 10-20 milions d'habitants.

En aquest marc, Colomer assenyala que és cada vegada més important formar part d'un «imperi» o entitat d'associació supraestatal⁵. Aquestes associacions plantegen l'oportunitat de noves formes d'estatalitat i autogovern sense exercit, duanes o sense estat sobirà, en un marc de pèrdua de sobirania estatal generalitzada.

Factors explicatius de la desintegració

Les teories explicatives específiques sobre la secessió, tal com dèiem, solen ser escasses i presentar-se sota altres epígrafs com el de teories de conflictes ètnics o nacionalisme. Per tant, trobem pocs autors que hagin abordat la qüestió de la secessió de manera directa. El primer autor que formulà una teoria explicativa general de la secessió fou John R. Wood (1981) que la centrà en la dinàmica d'interacció entre condicions i accions col·lectives, i l'anàlisi de la interacció entre el govern estatal i els secessionistes. Una altra formulació de les teories explicatives la trobem en Anthony D. Smith (1979) que formulava la teoria només per a Europa i Amèrica del Nord. Smith restringia l'aplicació a les demandes nacionalistes i ètniques i establí unes precondicions determinades perquè aquestes sorgissin: desenvolupament d'unes elits polítiques formades, menysteniment per part de l'estat d'aquesta classe i un revival ètnic. Igual que Hroch establí pel nacionalisme (1985), el moviment havia de seguir unes etapes concretes.

En un estudi centrat a Àfrica i Àsia, D.L Horowitz (1985) apuntà una dinàmica secessionista, fent una previsió del *timing* de la creació de nous Estats com a resultat d'una interacció de grups ètnics, el rebuig a l'estatut quo, i el càlcul econòmic d'una possible secessió. Per a Horowitz aquest model podria aplicar-se també a Europa. Contrastant amb la seva posició, Hechter (1992), formulà una teoria explicativa basada en l'elecció racional. Si per a Horowitz la motivació dels secessionistes eren les actituds de grup, per a Hechter eren els interessos per-

sonal dels seus membres. L'aplicació de l'elecció racional fou seguida per altres autors com ara Meadwell (1993).

La metodologia quantitativa també s'ha emprat en diversos treballs amb conclusions contraposades, tot i que cal dir que no sempre han estat investigacions sobre processos secessionistes directament. Per exemple, Zarkovic Bokman (1992), observà 37 casos de moviments secessionistes i secessions on es podien observar, segons l'autor, factors econòmics com a variables explicatives en cadascun d'ells. No obstant, Collier i Hoeffler (2002) desmentiren, en un anàlisi de regressió sobre 46 casos de guerres civils, que no tots els moviments secessionistes presentaven factors econòmics. En una obra més completa i extensa, Viva Ona Bartkus (1999) dissenya un model analític per a

LES TEORIES NORMATIVES HAN POSAT L'ÈMFASI EN LA JUSTIFICACIÓ MORAL DE LA SECESSIÓ I EN ELS ARRANJAMENTS QUE PODEN PRODUIR UN RECONeixEMENT SUFICIENT A LES MINORIES TERRITORIALS EN ESTATS PLURINACIONALS, MÉS O MENYS CONSOLIDADES EN TERMES DE DEMOS

dinàmiques secessionistes que inclou un càlcul de costos i beneficis de la comunitat política tenint present el rol de les polítiques del govern en la percepció d'aquests. Un estudi quantitatiu recent sobre moviments secessionistes és el de Jason Sorens (2005), que a partir d'un anàlisi estadístic conclou que els determinants per l'existència d'un moviment secessionista són: una llengua diferenciada, un PIB del grup secessionista més elevat que el de l'estat matriu, un grup molt poblat, la separació geogràfica, la manca de potencial irredentista i un sistema multipartits.

A partir d'aquestes teories⁶ i d'altres de nivell més micro o meso és possible establir un catà-

⁵ L'aplicació d'aquesta anàlisi al cas català la trobem a Boix (2002).

⁶ Per una visió més panoràmica vegeu Pavkovik (2007, 2010).

quadre 2

Factors explicatius	Tipus de variable independent principal	Desencadenants	Autors
Identitat nacional	Reconeixement nacional	Llengua, cultura	Guibernau (1996) Keating (1996)
Economia	Viabilitat econòmica	Tracte injust	Horowitz (1981) Hechter (1975, 2000) Keating (2000)
Institucions	Dinàmica institucional	Competició política	Meadwell (2009)
Elits	Accés recursos de poder	Participació en estructures d'estat	Hroch (1985) Smith (1991)
Sistema polític	Construcció sistema polític	<i>State-building</i> Fragmentació i canvi de règim	Rokkan (1999) Tilly (1975)
Comunicació	Espai d'intercanvis	Marc comunicatiu comú (cultural, infraestructures)	Deutsch (1953) Anderson (1991)

leg d'elements explícits més o menys comuns –independentment de l'origen teòric dels mateixos– que hem agrupat sota l'epígraf de «factors (parcials) explicatius de la desintegració» i que exposem a continuació. (quadre 2)

1. La **identificació nacional** és un factor fonamental per a l'aproximació explicativa a les demandes d'autogovern i eventualment de secessió per part d'un territori, i ens remet a la identificació de la comunitat nacional com a subjecte polític, això és, al seu autoreconeixement com a *demos*⁷. L'existència d'una identitat nacional, la seva rellevància en termes de suport social, la seva transformació en moviment polític, el paper que la identitat nacional diferenciada té com a fonament legitimador de les reivindicacions d'autogovern, es basen en l'adhesió i en la capacitat de mobilització que generen, apel·lant als elements distintius que caracteritzen el grup en termes nacionals, com la cultura, la llengua, les tradicions, els símbols, etc. En aquest sentit, la percepció d'un tracte injust per part de l'estat o l'existència de greuges històrics, un passat d'independència, etc. són elements que poden estar presents en el discurs nacionalista i que poden actuar com a recursos simbòlics que legitimen la reivindicació secessionista.

7 Per *demos* s'entén el conjunt social de referència sobre el que aplicar algun tipus de regla de la majoria per generar decisions col·lectives democràtiques.

2. El nivell de **desenvolupament econòmic** de la regió on es produeix el moviment secessionista és un dels factors que es tenen en compte per a explicar el nivell d'aquesta mobilització. D'una banda, en termes absoluts, per a establir si l'autosuficiència i la viabilitat econòmica de l'estat potencial actuaria com a incentiu per a separar-se de l'estat i constituir-ne un de propi; en termes relatius, si la regió rica és un contribuent net en termes fiscals a l'estat això podria generar percepció de tracte injust i incentivar, per

EN TERMES GENERALS LES TEORIES DE LA SECESSIÓ TENDEIXEN A SER FORTAMENT RESTRICTIVES, I A OPTAR PER ARRANJAMENTS INSTITUCIONALS DINS L'ESTAT QUE GARANTEIXIN EL RECONeixEMENT I LA PROTECCIÓ DE LES MINORIES TERRITORIALS

tant, les posicions secessionistes. Però el sentit de la causalitat que es pot establir entre el nivell de desenvolupament econòmic i la secessió no és unívoc. Segons algunes aproximacions, el fet que una regió relativament desenvolupada respecte al conjunt de l'estat tingui en la seva pertinença un dels factors rellevants per a explicar el seu èxit econòmic pot actuar com a fre per a les

posicions secessionistes, i fins i tot pot fer que siguin les regions econòmicament més pobres les que en alguns casos presentin un nivell de suport més gran a l'autodeterminació i l'autogovern.

3. El **marc institucional** també és un factor explicatiu en relació amb les demandes d'autogovern. L'existència d'arranjaments d'autonomia que permeten l'emergència d'un espai polític diferenciat pot tenir efectes en el sistema de partits, i pot permetre l'entrada de diverses posicions polítiques que tenen així capacitat d'incidir en l'agenda política. Ara bé, els efectes dels arranjaments d'autonomia són con-

LES DISCUSSIONS TEÒRIQUES SOBRE LA SECESSIÓ FINS I TOT EN ELS SEUS SUPÒSITS MÉS RESTRICTIUS ESTAN EVOLUCIONANT DURANT ELS DARRERS ANYS INCLOENT NOUS CRITERIS QUE S'AJUSTEN MILLOR A CONTEXTOS COM EL DE LES DEMOCRÀCIES OCCIDENTALS

trovertits. Es dubta si l'increment dels nivells d'autonomia augmenta o redueix les demandes d'autogovern (i si el sistema de partits és subsidiari o generador de la descentralització del marc institucional quan es produeix). En una altra dimensió, l'evolució del marc institucional a escala internacional també es planteja com a hipòtesi explicativa de l'increment de les mobilitzacions secessionistes, per l'anomenat efecte de demostració. Així, el fet que casos amb els quals s'estableixen certs paral·lelismes es converteixin en estats pot reduir la percepció de risc o fins i tot generar un procés d'aprenentatge d'estratègies, i així es pot fer més factible el desenvolupament de plantejaments secessionistes per a altres grups, en una mena d'efecte de mirall.

4. Un altre grup de factors explicatius es concentra en el **paper de les elits**. D'una banda, les elits que se senten excloses dels mecanismes de participació de l'estat i que, per tant, perceben la

seva progressió limitada per part del grup nacional dominant de l'estat, poden tenir un incentiu a generar un estat propi on poguessin controlar aquests recursos. Per altra banda, el fet que el grup minoritari sigui en termes relatius més o menys avançat que el grup dominant és un factor rellevant que és, però, controvertit pel que fa a la incidència que pot tenir en generar o reforçar posicions separatistes. Aquest element ens remet també a la relació que s'estableix en un moviment secessionista entre el lideratge que poden exercir les elits polítiques i intel·lectuals en relació a la mobilització i el suport social de les seves demandes.

5. La vinculació amb els canvis de règim polític ens remet no només al moment de transformació dels sistemes polítics sinó també al procés de construcció i desenvolupament dels estats, allò que en la literatura clàssica es coneix com a *state-building* (i que ja hem tractat a referir-nos a l'obra de Rokkan). En relació a aquest punt, podem també situar l'anàlisi de **L'oportunitat política i la percepció pública**, entesos com a elements generadors de finestres d'oportunitat. Sens dubte, en el cas de la creació de nous estats que es va esdevenir als anys 90, no és possible explicar-la sense acudir a l'examen de la situació i condicions associades a l'esfondrament de l'antiga Unió Soviètica que va constituir una finestra d'oportunitats evident per a una sèrie de demandes de noves estatalitats. La incertesa en l'opinió pública sobre els nous arrenjaments institucionals i els ja existents també constitueixen un marc d'anàlisi d'oportunitats tal com exposa el quadre 3 –adaptat– de l'obra de Dion (1996). (quadre 3)

Quadre 3

Desconfiança	Inspirada per la unió (existent)	
Inspirada per una possible secessió	BAIXA	ALTA
ALTA	No secessió	Situació d'anòmia
BAIXA	Demos fort, negociació bilateral	Secessió probable

6. La definició d'**espais de comunicació**, vinculats al desenvolupament del capitalisme

també han estat un dels aspectes que les anàlisis sobre el procés de creació d'estats han ressaltat especialment pel que fa a la construcció dels estats-nació. A mida que el capitalisme com a forma d'organització econòmica anava generant unes demandes no només d'homogeneització cultural sinó també de regulació legal, de pesos i mesures, d'infraestructures de comunicació i transport, etc., l'estat es convertia en una forma d'organització política funcional que pot articular aquestes necessitats econòmiques. Ara bé, la intensificació dels processos de globalització i del desenvolupament de les tecnologies de la informació i la comunicació suposa un repte per la concepció de l'estat-nació tradicional generant noves fórmules institucionals d'adaptació a aquests entorns canviants.

Minories, *demos* i dret a la secessió

Deixant de banda ja les teories explicatives, les teories normatives han posat l'èmfasi en la justificació moral de la secessió i en els arranjaments que poden produir un reconeixement suficient a les minories territorials en estats plurinacionals, més o menys consolidades en termes de *demos*. Són aquestes minories, lligades a un territori concret per vincles històricogeogràfics, les que es constitueixen habitualment, i en la majoria de teories, com a possibles subjectes. Podem, no gensmenys, classificar les minories d'acord amb sis tipus ideals (Ethnobarometer, 1998):

- **Minoria territorial:** una minoria identificada per característiques ètniques/culturals i associada a una àrea geogràfica específica.
- **Minoria fronterera:** una minoria identificada en termes de la seva afinitat amb una nació limítrof.
- **Minoria històrica:** una minoria percebuda com tradicionalment diferent en termes de etnicitat/cultura però no concentrada geogràficament i sense afinitat amb una nació limítrof.
- **Minoria industrial:** una minoria l'origen de la qual rau en el seu reclutament des d'algun territori llunyà per ser ocupada, normalment en el sector secundari.
- **Minoria post-industrial:** una minoria l'origen de la qual rau en la recerca d'un refugi per escapar de la pobresa o la repressió produïdes en un altre territori.
- **Minoria temporal:** un grup que busca temporalment refugi d'una guerra civil o una repressió produïdes en un altre territori.

A partir d'aquesta tipologia i identificant un seguit de processos clau, s'elaboren els tipus ideals de 'trobada minoria/majoria'. Només en els dos primers casos (minories territorials i fronteres) es vincula la seva resolució en possibles termes de secessió. (quadre 4)

La secessió com a possible via de resolució dels conflictes vinculats a minories territorials o frontereres, és a dir, col·lectius amb consciència de formar un *demos* que han estat marginats de les decisions polítiques pel fet de ser, en el millor dels casos, una minoria permanent en el joc democràtic, sovint qualificades o autoqualifi-

Quadre 4

TIPUS IDEALS DE TROBADA MINORIA-MAJORIA				
Processos clau	Tipus minoria	Objecte central	Trobada minoria-majoria	Amenaça de conflicte
SORTIDA (secessió)	Minoria territorial	Autonomia	Etnonacional	Guerra de secessió
	Minoria fronterera	Autodeterminació	Subnacional	Guerra civil
Reconeixement	Minoria històrica	Pluralisme cultural	Etnocasta	'Apartheid'
	Minoria industrial	Drets civil	Etnoclasse	'Subclasse'
Integració	Minoria postindustrial	Ciutadania	'Immigrant'	Xenofòbia/criminalització
	Minoria temporal	Refugi	Asil	Refús

Font: Ethnobarometer (1998)

comes com «nacions sense estat» tant des de la política com des de l'acadèmia, són el subjecte d'anàlisi de les teories de la secessió que es plantegen quin són els principis que podrien justificar-ne el seu ús, així com les regles que haurien d'acomplir-se en la seva aplicació.

Cal assenyalar que la preocupació última d'aquestes teories ha partit de considerar com un bé l'estabilitat del nombre d'estats existents, i remarcant els perjudicis, reproducció de problemes i efectes no previstos que poden comportar les secessions. Així mateix, un aspecte fonamental que cal tenir present a l'hora de presentar-les és el fet que la majoria de reflexions tracten del cas concret de la secessió unilateral, és a dir, aquella que es produeix amb l'oposició o sense el consentiment de l'estat matriu, prestant especial atenció a la viabilitat política d'estats de caire plurinacional.

Com es justifica la secessió?

En general, les teories normatives de la secessió es poden classificar a grans trets en tres grans grups (Buchanan, 1997; Moore, 1998) en funció dels arguments que empren per justificar-la, tot i que encara es podria establir una distinció més bàsica: entre aquelles teories que entenen que la secessió és una eina o mecanisme per superar un problema; i aquelles que la vinculen a un dret primari fonamentat en l'existència de nacions, o vinculat al dret d'associació. (Després veurem com, més recentment, diversos autors que han teoritzat la secessió en contextos liberaldemocràtics plurinacionals utilitzen elements de cadascuna per fixar la seva posició normativa sobre la qüestió.)

Així, doncs, presentant-les en ordre de més a menys restrictives pel que fa a les condicions que s'han de satisfer per a poder justificar una secessió, trobem els següents tres tipus de teories normatives sobre la secessió:

1. De causa justa (*Just Cause theories*). Aquestes teories consideren la integritat territorial de l'Estat com un element que cal protegir i situa la càrrega de la prova al bàndol secessionista. Se-

gons aquesta perspectiva normativa el grup secessionista té dret a separar-se de l'estat matriu si ha estat víctima d'una injustícia greu. Aquesta pot ser una vulneració de drets humans a gran escala, una ocupació de territori, una situació d'explotació o una injustícia passada. En contextos liberaldemocràtics no legitima en cap cas la secessió.

Des d'aquesta perspectiva no existeix un dret de secessió *a priori* sinó que aquest dret sorgeix arran de les injustícies que pateix un grup de

AQUEST TEXT ES POT ENTENDRE COM UN MAPA PER SITUAR LES DIVERSES ANÀLISIS RELLEVANTS QUE HAN ABORDAT LES DEMANDES DE NOVES ESTATALITATS I LA CREACIÓ DE NOUS ESTATS

ciutadans territorialitzats dins d'un estat. És un dret, per tant, que s'aplica com un remei a una situació d'injustícia manifesta. En aquest sentit els autors coincideixen a senyalar dues causes justes que farien legítima una secessió i que per primera vegada assenyala Buchanan (1991): a) la violació sistemàtica dels drets humans per part de l'estat (com ara els kurds del nord de l'Iraq); b) l'annexió injusta de territoris (com el cas de les repúbliques bàltiques dins l'URSS). Ara bé, l'ampliació d'aquesta llista és el que genera discussió entre aquests autors. Si tots coincideixen en aquestes dues causes com a justes, aspectes com la violació de pactes federals, del dret a l'autogovern o de l'autodeterminació interna solen ser més controvertits.

Com veurem en el proper apartat, Seymour (2007), Bauböck (2007) i Norman (1995) han assenyalat la necessitat d'incloure a la llista greuges que permetin legitimar una secessió amb aquests darrers arguments en el marc d'una democràcia liberal, el que queda fora de les consideracions de les teories normatives de causa justa. La crítica principal que han rebut aquests plantejaments se centra en les dificultats de definició del llindar d'injustícia que justificaria l'aplicació d'aquest dret.

2. **Adscriptives.** Segons aquestes teories el dret a la secessió seria reconegut exclusivament per a les nacions minoritàries o nacions sense estat, que exerceixen el dret a l'autodeterminació externa. El subjecte que exerceix el dret en aquest cas varia en funció de la definició de nació triada per l'autor. La gran distinció en aquestes teories és entre, d'una banda, les que atorguen un valor intrínsec a l'existència d'una cultura o nació i, de l'altra, les que consideren la nació un context imprescindible per l'existència de l'individu.

Al primer grup hi trobem, per exemple, l'argumentació de Tamir (1991) a favor de preservar la representació política de les identitats culturals dels individus, el que comporta un reconeixement primari de l'autodeterminació per a qualsevol cultura minoritària en un estat liberal-democràtic. Al segon grup hi trobem la posició de Kymlicka (1995) o Miller (1995), que argumenten la necessitat de protecció de les minories nacionals pel fet que aquestes representen les identitats més importants dels individus que en formen part; unes identitats que per aquests autors són cabdals per generar un context on puguin exercir la llibertat «per triar».

Aquestes teories, siguin de la tendència que siguin, tenen diversos aspectes a destacar. En primer lloc, tendeixen a centrar-se en arguments del liberalisme 2⁸. En segon lloc, argumenten fortament a favor del dret a l'autogovern però ho fan de manera més tímida a favor de la secessió. En tercer lloc, discrepen sobre la definició del grup que té dret a exercir la secessió: minoria cultural, nació, grup lingüístic, grup ètnic. Les principals crítiques que reben provenen principalment d'aquesta darrera observació.

8 La distinció entre l'anomenat «liberalisme 1» i el «liberalisme 2» (Requejo, 2005) rau en la manera d'abordar el pluralisme cultural i la globalització de la tradició del pensament liberal. El liberalisme 1 desconfia dels drets col·lectius perquè els considera portadors de tendències autoritàries i basa la seva posició en els drets individuals de caràcter «universal» des d'una idea de no-discriminació i igualtat entre tots els ciutadans. El liberalisme 2, en canvi, és una variant del liberalisme que reconeix els drets col·lectius i argumenta que la seva institucionalització és clau per garantir el pluralisme cultural o nacional, i els principis d'igualtat d'oportunitats i llibertat que estan en la base històrica del liberalisme 1.

3. **De decisió/Associatives/Plebiscitàries** (*Choice theories*). Aquestes teories es fonamenten sobre un principi democràtic que considera legítima *a priori* la secessió de qualsevol grup encara que aquest no hagi patit cap injustícia ni presenti unes característiques determinades. El subjecte de la secessió, per tant, és una associació d'individus que vota majoritàriament formar un nou estat i separar-se de l'estat matriu.

Aquests autors consideren legítima la secessió quan un grup d'individus decideixen exercir-la de manera democràtica i majoritària. La teoria plebiscitària pivota sobre la centralitat de valors com la llibertat d'associació i l'autonomia individual, sense requerir unes característiques concretes (culturals, lingüístiques, ètniques, o nacionals) al grup que vol exercir la secessió. Malgrat l'aparença senzilla d'aquestes teories cal dir que contenen matisos prou rellevants per generar discussions entre autors que pertanyen a aquesta mateixa categoria.

El valor central d'aquestes teories varia: mentre per unes és el dret d'associació (Gauthier, 1994; Beran, 1984), per altres és l'autonomia moral kantiana de l'individu (Philpott, 1995); o la defensa de l'autodeterminació individual supe- ditada al principi de danys/beneficis (Wellman, 1995). O fins i tot al dret de sortida inspirat en

TRADICIONALMENT LA FORMA HABITUAL D'APROXIMAR-SE A L'ESTUDI DE LES DEMANDES DE NOVES ESTATALITATS HA ESTAT FIXAR-SE EN LES CARACTERÍSTIQUES DE LES MINORIES QUE ASPIREN A EXERCIR EL SEU DRET A L'AUTODETERMINACIÓ (INTERNA O EXTERNA)

Hirschman (Webb, 2006). Això comporta propostes diferents d'institucionalització i de selecció de casos de referència. En tot cas, la secessió unilateral en principi hi queda justificada si es compleixen les condicions que cada autor asse- nyala, sense que quedi clar si cal negociar-la o no amb l'Estat. La crítica principal que s'ha rea-

Quadre 5

Teories de legitimació de la secessió	Valors centrals	Qui la pot exercir?	Per què és legítim?	Permissivitat	Casos (exemples literatura)
Causa Justa / Remei Buchanan (1991, 1992) Norman (1995)	- Drets humans - Integritat territorial dels estats	Un grup que se li han vulnerat els drets fonamentals des de l'Estat al que pertany	És legítim en cas de vulneració dels drets humans, però mai en cas que sigui un Estat democràtic	Només en cas de que hi hagi una violació clara dels drets humans o que el territori hagi estat ocupat injustament per l'Estat	Iugoslàvia Kurds a Iraq Bangladesh Repúbliques bàltiques Eritrea
Adscriptiva Kymlicka (1995) Margalit&Raz (1990) Nielsen (1993) Tamir (1991) Taylor (1993)	- Llibertat individual - Esfera cultural com a context per triar - Identitat - Autogovern - Consciència nacional - Diversitat cultural	Grup cultural, societat amb una cultura diferenciada, nació minoritària. Territorialitat /no territorialitat de cultura	Perquè la preservació de la cultura és necessària per la llibertat individual com una esfera per triar com a individu i per la pròpia identitat Preservació de la diversitat cultural	Calen unes característiques determinades del grup: cultura, llengua...Els autors tenen diverses concepcions de quines són aquestes característiques	Minories territorials (<i>demos</i> o nacions) Quebec, Flandes, Catalunya, País Basc, Galícia, Gal·les, Escòcia, Israel
Associativa Beran (1984) Wellman (1995) McGee (1994)	- Llibertat individual - Llei de la majoria - Sobirania consentida - Evitar la tirania de la majoria permanent	Grup que no atorga el seu consentiment als governants i opta majoritàriament per la secessió	Perquè el conjunt d'individus decideix fer-ho exercint la seva llibertat d'associació individualment	Tots els grups que la vulguin exercir i que considerin il·legítima la sobirania de l'Estat al que pertanyen	Revolució americana i els Estats confederats Guerra civil americana

litzat a aquestes teories des d'altres posicions és la manca de connexió amb la realitat dels moviments secessionistes actuals. Solen ser teories que justifiquen el secessionisme des de posicions properes al liberalisme 1.

El següent quadre resumeix aquestes tres tipus de justificacions de la secessió. (Hem destacat en cada cas els elements principals de l'argument central de cadascuna d'aquestes teories.) (quadre 5)

Democràcies plurinacionals i secessió

En termes generals les teories de la secessió tendeixen a ser fortament restrictives, i a optar per arranjaments institucionals dins l'estat que garanteixin el reconeixement i la protecció de les minories territorials. Aquests plantejaments però tenen majors dificultats per abordar la

secessió en contextos democràtics, on malgrat existir certs arranjaments d'autogovern, no resolen la qüestió de com els estats d'una banda no renuncien a promoure un projecte d'identitat nacional compartida pel conjunt de la seva població⁹, i d'una altra de com continuen existint demandes d'autogovern que inclouen la possibilitat d'exercir el dret de decidir democràticament com a *demos* propi (l'autodeterminació per part de les nacions minoritàries).

De fet, la mateixa teoria ha anat afegint i discutint nous criteris que en certs aspectes serveixen per abordar millor la secessió en contextos liberaldemocràtics. Així trobem en els debats actuals discussions sobre possibles nous criteris a incloure en una teoria de la creació d'estats que en bona mesura relaxen les rigideses que dominen les aproximacions de causa justa, malgrat que encara no es pot parlar d'una teo-

9 Vegeu Billig (2006).

ria exhaustiva que inclogui de manera coherent i unificada els aspectes de subjecte (el *qui*), procediment (*com*) i de justificació (*quan*).

Bona part del debat, a més, no té ja com a rerefons les onades passades de creació d'estats o situacions d'estats fallits o amb conflictes violents, sinó que progressivament gira la seva atenció a contextes democràtics i noves realitats institucionals a nivell internacional. Aquestes noves realitats presenten unes característiques que no encaixen del tot en les teories tradicionals, especialment aquells casos on no existeix una viola-

TANMATEIX, CADA COP MÉS ES FA EVIDENT LA NECESSITAT DE CAPGIRAR AQUESTA DIRECCIÓ I FIXAR-SE EN LES CONDICIONS DE TOT ALLÒ QUE LES ENVOLTA, DEL SEU ENTORN

ció sistemàtica dels drets humans o una invasió militar que justifiqui el dret a la secessió unilateral, sinó que són l'expressió continuada i democràtica de societats madures i que participen de la xarxa de relacions internacionals.

Algunes d'aquestes reflexions més recents intenten per exemple fonamentar una posició intermitja entre les posicions plebiscitàries del dret a la secessió i les posicions restrictives de les teories de la secessió. És el cas d'Alan Patten (2002) amb la inclusió del factor de la nacionalitat o el nacionalisme en els criteris requerits per justificar les secessions unilaterals, un factor que segons la seva opinió no ha estat prou tingut en consideració en aquet tipus de teories. Ho fa afegint un tercer criteri als que proposa Buchanan (la violació de drets humans o la incorporació involuntària a l'estat): la 'condició de fallida de reconeixement' (*failure-of-recognition condition*). Així, es justificaria la possibilitat de reclamar la secessió en els casos d'estats 'mínimament justos' (els que compleixen amb els dos criteris de Buchanan). Al mateix temps però, respecte les teories plebiscitàries o democràtiques, aquest criteri suposaria que si no es compleix la 'fallida de reconeixement', l'existèn-

cia d'una voluntat expressada per la secessió no genera per ella mateixa el dret a la secessió: cal l'incompliment de les condicions de l'estat 'mínimament just' o de la 'fallida de la condició de reconeixement'. Patten defineix aquesta condició de reconeixement com: la fallida per part de l'estat d'introduir i respectar acords constitucionals que proporcionin espai d'autogovern pels membres de la minoria nacional».

Altres contribucions recents intenten trobar un punt intermig amb les aproximacions adscriptives, com per exemple Michael Seymour (2007). L'autor parteix d'un criteri restrictiu sobre la secessió unilateral, però alhora també inclou el reconeixement que les nacions tenen un dret primari a l'autodeterminació. Si bé aquest dret a l'autodeterminació és en principi de caràcter intern, això és, amb un arranjament polític d'autonomia que no passa per la constitució d'un estat independent, el seu incompliment per part de l'estat matriu podria incloure's sota el criteri de les 'injustícies passades' que Buchanan estableix com a justificació per la secessió unilateral. D'aquesta manera, Seymour realitza una aportació sobre el 'qui', és a dir, sobre el subjecte de la decisió, i no només sobre els procediments o els criteris pel seu exercici.

En parlar sobre possibles formes per exercir el dret a l'autodeterminació interna¹⁰ i, en general, del reconeixement a la pluralitat nacional de l'estat, autors com Wayne Norman (2006) han abordat la qüestió de la regulació constitucional de la secessió com un mecanisme de perfeccionament democràtic. Des d'una postura normativa que defensa els arranjaments federals com a fórmula d'acomodació de les minories nacionals, Norman suggereix que una federació multinacional hauria d'estar organitzada de manera que en primer lloc, intentés evitar el ressentiment de la minoria nacional a causa d'un tracte injust com a millor via per desincentivar les demandes secessionistes. En segon lloc afegeix que un d'aquests mecanismes és la inclusió d'una clàusula que regulés la secessió de les unitats cons-

10 S'entén per dret a l'autodeterminació interna, els acords per acomodar la minoria territorial dins de l'estat matriu (federalisme, autogovern); i per autodeterminació externa, la secessió.

tituents de la federació, que seria així una eina per evitar que es produís una situació de greuge i així permetria de fet millorar l'estabilitat de la federació. També Bauböck (2006, 2007) apunta en aquesta direcció que el dret més primari és el de l'autodeterminació interna i que, en tot cas, i fruit de l'anterior es pot arribar a contemplar la possibilitat d'una autodeterminació externa.

Com hem vist amb aquests exemples, les discussions teòriques sobre la secessió fins i tot en els seus supòsits més restrictius estan evolucionant durant els darrers anys incloent nous criteris que s'ajusten millor a contextos com el de les democràcies occidentals. Al si d'estats plurinacionals de caire democràtic, la persistència de demandes d'autogovern estan generant un debat viu sobre com resoldre el que Allen Buchanan, qui amb la seva argumentació restrictiva sobre la secessió va centrar els termes del debat acadèmic sobre la qüestió amb el seu treball del 1991, ha plantejat com el problema de la 'minoría permanent'. Sense modificar el paradigma que concep la secessió com un remei de darrera instància, Buchanan (2004) defineix la 'minoría permanent' com aquella que no té possibilitat d'influir, això és, de tenir 'veu', en aspectes fonamentals del procés democràtic, dels quals estaria exclosa per la majoria estatal. Tot i que Buchanan considera que aquest nou criteri no aconsegueix amb els requeriments estrictes de la causa justa, obre tanmateix una nova via interessant d'explorar per les teories de la secessió que podria justificar la creació de nous estats davant la violació per part de l'estat matriu dels acords d'autonomia envers una minoria estatal, amb la implicació activa de la comunitat internacional, que hauria de monitoritzar i actuar d'àrbitre en aquests processos.

Conclusions: donar la volta al mitjà

Aquest text es pot entendre com un mapa per situar les diverses anàlisis rellevants que han abordat les demandes de noves estatalitats i la creació de nous estats. Ens semblava imprescindible vincular les aproximacions explicati-

ves amb les normatives, no només per la seva coincidència en l'objecte d'estudi, sinó per la facilitat amb la que poden ser intercanviades en la seva funció. Les teories que ens assenyalen els factors de desintegració poden ser concebudes també com una referència normativa per justificar, un cop es donen aquestes condicions, noves estatalitats. Les teories normatives, al seu torn, poden ser preses com un mostrari de les raons que expliquen el perquè avui, a principis del segle XXI, continuen existint societats amb demandes tan vives en aquest sentit. Les dues cares de la qüestió resulten així indissociables.

Hi ha un segon factor que destacar al situar les diverses teories una al costat de l'altra. Tradicionalment la forma habitual d'aproximar-se a l'estudi de les demandes de noves estatalitats ha estat fixar-se en les característiques de les minories que aspiren a exercir el seu dret a l'autodeterminació (interna o externa). Tanmateix, cada cop més es fa evident la necessitat de capgirar aquesta direcció i fixar-se en les condicions de tot allò que les envolta, del seu entorn. En primer lloc, ens referim a la cada vegada més present importància –explicativa i normativa– dels factors associats al context de la globalització econòmica i política que estan fent variar radicalment les circumstàncies (i els costos d'oportunitat) en les que aquestes demandes es podran exercir. Però, també, i en segon lloc, cal destacar la necessitat de parar atenció a la definició i característiques de l'estat matriu en el si del qual trobem aquestes minories i les seves demandes. Si com apunten les teories normatives més recents podem entendre el dret a la secessió com una via de darrera opció per fer front a les fallides d'articulació institucional en les democràcies liberals plurinacionals, aleshores la naturalesa de l'estat matriu com a subjecte d'anàlisi pren una importància cabdal, gosaríem dir gairebé prioritària. En aquest punt, de nou, les teories normatives i les explicatives es donen la mà a l'assenyalar que les condicions per exercir la sortida es reforcen –tant des d'un punt de vista normatiu, com explicatiu– a mesura que les possibilitats d'exercir la veu es re-
dueixen.

Referències

- ALESINA, A i Spolaore, E. (2003) *La mida de les nacions*. Barcelona: LID, 2008.
- ANDERSON (1991): *Imagined Communities*. London: Verso.
- ANSELL, C.K. & G. DI PALMA (eds.), *Restructuring Territoriality: Europe and the United States compared*. Cambridge University Press, 2003.
- BARTKUS, Viva O., (1999) *Dynamic of Secession*, Cambridge University Press
- BARTOLINI, S. (2004) 'Old and New Peripheries in the Processes of European Territorial Integration', in C.K. Ansell & G. di Palma (eds.).
- BARTOLINI, S. (2005) *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building and Political Structuring between the Nation-State and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- BAUBÖCK, Rainer (2006) 'Paradoxes of Self-determination and the Right to Selfgovernment', in Chris Eisgruber and Andras Sajo (eds).
- BAUBÖCK, R. (2007) Political boundaries in a multilevel democracy, in Benhabib, S.; Shapiro, I.; Petranovich, D.
- BENHABIB, S.; SHAPIRO, I.; PETRANOVICH, D. (2007) *Identities, Affiliations and Allegiances*, Cambridge: Cambridge University Press
- BERAN, H. (1984), «A Liberal Theory of Secession», *Political Studies*, XXXII, 21-31.
- BILLIG, Michael (2006) *Nacionalisme banal*, Catarroja: Afers i València : Universitat de València.
- BOIX, C. (2002) *L'obertura catalana*. Barcelona: Centre d'Estudis de Temes Contemporanis.
- BUCHANAN, A. (1991) *The morality of Political Divorce from Port Sumter to Lithuania and Quebec*, Oxford: Westview Press.
- BUCHANAN, A. (1992) «Self-determination and the Right to Secede», *Journal of International Affairs*, 45:347-65.
- BUCHANAN, A. (1997) «Theories of Secession» , *Philosophy and Public Affairs*, 26/1: 30-61.
- BUCHANAN, A. (2004) *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford: Oxford University Press.
- COLLIER, P. and HOFFLER, A. (2002) 'The Political Economy of Secession'. Development Research Group, World Bank. <<http://users.ox.ac.uk/~ballo144/self-det.pdf>>
- COLOMER, J.M. (2006) *Grandes imperios, pequeñas naciones*. Barcelona: Anagrama.
- DEUTSCH, KARL W. (1953) *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, MIT Press, Cambridge.
- DION, Stephan (1996) «Why is Secession Difficult in Well-Established Democracies? Lessons from Quebec». *British Journal of Political Science*, Vol. 26, No. 2 (Apr., 1996), pp. 269-283.
- EISGRUBER, Chris and Andras SAJO (eds) *Global Justice and the Bulwarks of Localism: Human Rights in Context*, pp. 101-28. Leiden, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- ETHNOBAROMETER (1999) *Ethnic Conflict and Migration in Europe. First Report of the Ethnobarometer Programme*. Rome: CSS/CEMES for The Ethnobarometer Programme.
- FLORIDA, R. (2009) *Las ciudades creatives*. Barcelona: Paidós.
- FRIEDMAN, D. (1977) «A Theory of Size and Shape of Nations», *Journal of Political Economy*, 85: 59-77.
- GAUTHIER, D. (1994) «Breaking Up: An Essay on Secession», *Canadian Journal of Philosophy*, 24: 357-72.
- GUIBERNAU (1996) *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century* (Polity Press: Cambridge, 1996)
- GUTTMAN, A. (ed.) (1992) *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press.
- HECHTER, M. (1975) *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkeley: Univ. Calif. Press.
- HECHTER, M. (1992) 'The Dynamics of Secession,' *Acta Sociologica*, 35 (1992), 267-83.
- HECHTER, M. (2000) *Containing Nationalism*, NY: Oxford University Press.
- HIRSCHMAN, A.O. (1970) *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge: Harvard University Press.
- HOROWITZ, D. (1981) «Patterns of Ethnic Separatism». *Comparative Studies in Society and History* (vol. 23, pàg. 165-195).
- HOROWITZ, D.L (1985) *Ethnic Groups in Conflict*, (Berkeley, CA, University of California Press)
- HROCH, M. (1985) *Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European Nations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KEATING (1996) *Nations against the State*. Londres: Palgrave-MacMillan.

- KEATING, Michael (2000) *The New Regionalism in Western Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- KYMLICKA, W. (1995) *Multicultural citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press.
- MARGALIT, A. & RAZ, J. (1990) «National self-determination», *The Journal of Philosophy* 87/9, 439-46.
- McGEE, Robert W. «Secession Reconsidered.» *Journal of Libertarian Studies* 11, no. 1. (Fall 1994).
- MEADWELL, Hudson (2009) «The Political Dynamics of Secession and Institutional Accommodation», *Regional & Federal Studies*, 19: 2, 221-235.
- MILLER, D. (1995) *On Nationality*, Oxford University Press
- MOORE, M. (ed.) (1998) *National Self-determination and Secession*, New York: Oxford University Press.
- NIELSEN, K. (1998) «Liberal Nationalism and Secession» a Moore, M. (ed.).
- NORMAN, W. (1998) «The Ethics of Secession as the Regulation of Secessionist Politics» a Moore, M. (ed.).
- NORMAN, W. (2006) *Negotiating Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- OHMAE, K (2009) *La fi de l'estat nació. L'escalada de les economies regionals*. Barcelona: Centre d'Estudis de Temes Contemporanis.
- PATTEN, Alan (2002) 'Democratic Secession from a Multinational State', *Ethics*, Vol. 112, N. 3, pp 558-586.
- PAVKOVIC, A.; RADAN P. (2007) *Creating New States: theory and practice of secession*. Burlington. Ashgate.
- PAVKOVIC, A.; RADAN, P. (eds.) (2010) *Ashgate Research Companion on Secession*, Ashgate Press, UK (en premsa).
- PHILPOTT, D. (1995) «In Defence of Self-Determination», *Ethics*, 105/2: 352-85.
- REQUEJO, F. (2005) *Multinational Federalism and Value Pluralism: The Spanish Case*, London: Routledge.
- ROKKAN, Stein. «Dimensions of state formation and nation-building: a possible paradigm for research on variations within Europe», a Tilly, Charles (ed., 1975).
- ROKKAN, S. (1999) *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan (edited by P. Flora, S. Kubnie, D.Urwin)*. Oxford: Oxford University Press.
- ROKKAN, Stein & Derek W. URWIN, 1983. *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage.
- SEYMOUR, M. (2007) «Secession as a Remedial Right», *Inquiry*, Vol. 50, n. 4, 395-423.
- SMITH, Anthony D. *National identity*. Penguin books, London, 1991.
- SORENS, J. (2004) Globalization, Secessionism, and Autonomy. *Electoral Studies* vol 23, no 4, pp 727-752
- SORENS, J. (2005) The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies. *Comparative Political Studies* vol 38, no 3, pp 304-326.
- TAMIR, Y. (1993) *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- TAYLOR, Ch. (1992) «The politics of recognition», a Guttman, A. (ed.).
- TILLY, Charles (ed.) (1975) *The formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- WEBB, M.J (2006) «Is there a liberal right to secede from a liberal state?», *Trames*, Vol.10, Núm.4, pp.371-386.
- WELLMAN, C.H. (1995) «A Defence of Secession and Political Self-Determination», *Philosophy and Public Affairs*, 24/2: 142-71.
- WITTMAN, D. (1991) «Nations and States: Mergers and Acquisitions; Dissolutions and Divorce», *The American Economic Review*, 81, 2: 126-129.
- WITTMAN, D. (2000) «The Wealth and Size of Nations», *Journal of Conflict Resolution*, 44, 6: 868-884.
- WOOD, J.R (1981) 'Secession: A Comparative Analytical Framework', *Canadian Journal of Political Science*, 16, 107-34, p. 110.
- ZARKOVIC Bookman, M. (1992) *The Economics of Secession*, New York, St Martin's Press.
- JAUME LÓPEZ** és professor de ciència política a la Universitat Pompeu Fabra i a la Universitat Oberta de Catalunya.
- MARC SANJAUME I CALVET** és investigador en formació i docent a la Universitat Pompeu Fabra.
- IVAN SERRANO** és investigador postdoctoral a l'IN3 de la Universitat Oberta de Catalunya.